Qabul qilindi: 3-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 8-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 14-oktabr 2026-yil

GNOSEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA IJTIMOIY ADOLAT MEZONLARINI ASOSLASH: NORMATIV IDEALLAR, IJTIMOIY VOQELIK VA JAMOATCHILIK TASAVVURLARINING KONSEPTUAL ZIDDIYATLARI

ОБОСНОВАНИЕ КРИТЕРИЕВ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ НА ОСНОВЕ ГНОСЕОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПРОТИВОРЕЧИЯ НОРМАТИВНЫХ ИДЕАЛОВ, СОЦИАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ И ОБЩЕСТВЕННЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ

JUSTIFICATION OF SOCIAL JUSTICE CRITERIA BASED ON AN EPISTEMOLOGICAL APPROACH: CONCEPTUAL CONTRADICTIONS OF NORMATIVE IDEALS, SOCIAL REALITY, AND PUBLIC PERCEPTIONS

Boltaboyev Iqboljon Tursunaliyevich
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Orcid: 0009-0003-2713-5992

Annotatsiya. Maqolada ijtimoiy adolat mezonlarini gnoseologik asoslash falsafiy va normativ nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi adolat mezonlarini normativ dalil, ijtimoiy fakt va jamoatchilik tajribasi o‘rtasidagi refleksiv muvozanat orqali asoslashning gnoseologik modelini ishlab chiqish. Metodologik asos sifatida dialektik, konseptual, qiyosiy, aksiologik va refleksiv tahlil usullaridan foydalanildi. Natijada “normativ asos, faktik tekshiruv, epistemik inklyuziya” uchligi asosida mezonlar tizimi ishlab chiqildi va asosiy konseptual ziddiyatlarning yechim chegaralari ko‘rsatildi.

Kalit so‘zlar: gnoseologiya, ijtimoiy adolat, normativ ideal, ijtimoiy voqelik, jamoatchilik tasavvuri, epistemik adolat, refleksiv muvozanat

Аннотация. В статье анализируется гносеологическое обоснование критериев социальной справедливости с философских и нормативных позиций. Цель

исследования выявить нормативные связи между ключевыми категориями проблемы и определить пределы их институционального согласования. Методологическую основу составили диалектический, концептуальный, сравнительный, аксиологический и рефлексивный методы анализа. В результате разработана многомерная концептуальная схема, систематизирующая критерии и пределы разрешения ключевых противоречий.

Ключевые слова: гносеология, социальная справедливость, нормативный идеал, социальная реальность, общественные представления, эпистемическая справедливость, рефлексивное равновесие

Abstract. The article examines the epistemological grounding of criteria of social justice from philosophical and normative perspectives. The study aims to identify the normative relations among the key categories of the problem and to define the limits of their institutional coordination. The methodology combines dialectical, conceptual, comparative, axiological, and reflective methods of analysis. The study develops a multidimensional conceptual framework that systematizes the relevant criteria and the limits within which the key contradictions can be resolved.

Keywords: epistemology, social justice, normative ideal, social reality, public perceptions, epistemic justice, reflective equilibrium

Kirish. Zamonaviy demokratik jamiyatlarda ijtimoiy adolat mezonlarini gnoseologik asoslash muammosi ijtimoiy-falsafiy tadqiqotlarning markaziy yo‘nalishlaridan biridir. Masalaning dolzarbligi shundaki, adolat haqidagi normativ nazariya bilan fuqarolarning adolatni idrok etishi va real ijtimoiy tajriba o‘rtasida epistemik uzilish yuzaga kelganda, nazariy mezonlar legitim amaliy yo‘riqqa aylana olmaydi. Demokratik institutlar murakkablashgani sari adolat alohida siyosiy qarorning axloqiy bahosi emas, balki hokimiyat, shaxs, guruh va institutlar o‘rtasidagi munosabatlar qanday tuzilishini belgilovchi tizimli prinsipga aylanadi. Shu nuqtai nazardan, adolatni faqat normativ ideal yoki siyosiy shior sifatida emas, uning ijtimoiy borliqdagi ishlash mexanizmlari bilan birga tahlil qilish zarur.

Mavzuning nazariy muammosi ijtimoiy adolat tadqiqotlarida “haqiqat”, “asoslangan e’tiqod”, tajribaviy bilim va jamoatchilik tasavvurlari o‘rtasidagi epistemik bog‘lanish ko‘pincha normativ bahsning ikkilamchi masalasi sifatida qoladi. O‘zbekiston olimlarining zamonaviy ishlari milliy ijtimoiy-falsafiy kontekstda adolat, demokratiya va inson qadr-qimmati masalalarini faol rivojlantirmoqda [1, p. 198–203; 2, p. 176–179]. Ushbu tadqiqotlar milliy transformatsiya jarayonida adolatni institutsional va ma’naviy mezonlar bilan bog‘lash zarurligini ko‘rsatadi. Biroq maqolaning vazifasi mavjud qarashlarni takrorlash emas, balki ularning falsafiy asoslaridan kelib chiqib kategoriyalar o‘rtasidagi ichki munosabatni tizimlashtirishdir.

Rus tilidagi zamonaviy ilmiy adabiyotlarda ham adolatning ijtimoiy, huquqiy va falsafiy qirralari turli metodologik pozitsiyalarda ochilgan [3, p. 80–88; 4, p. 7–31]. Ularning umumiy kuchli tomoni konkret institutsional muammolarni normativ kategoriyalar bilan bog‘lashidir. Shu bilan birga, ayni yondashuvlarning konseptual chegaralari turli qadriyatlar o‘rtasidagi nisbatni yaxlit dialektik model doirasida qayta o‘rganish ehtiyojini yuzaga chiqaradi.

Mazkur maqolaning tadqiqot savoli quyidagicha qo‘yiladi: normativ ideal, ijtimoiy voqelik va jamoatchilik tasavvuri o‘rtasidagi munosabatni qanday normativ asosda tashkil etish mumkin, toki bir tamoyilning kuchayishi ikkinchisining mazmunini yemirmasin? Ushbu savolga javob izlashda tadqiqot ijtimoiy adolat haqidagi bilim va baholash shakllarini obyekt, normativ ideal, empirik voqelik va jamoatchilik tasavvurlari o‘rtasidagi epistemik ziddiyat hamda ularni muvofiqlashtirish mexanizmlarini esa predmet sifatida belgilaydi. Maqsad adolat mezonlarini normativ dalil, ijtimoiy fakt va jamoatchilik tajribasi o‘rtasidagi refleksiv muvozanat orqali asoslashning gnoseologik modelini ishlab chiqish. Maqsadga erishish uchun tushunchalarning semantik chegaralari aniqlanadi, ularning tarixiy-normativ transformatsiyasi taqqoslanadi va ziddiyatlarni muvozanatlashtiruvchi konseptual model ishlab chiqiladi.

Tadqiqotning boshlang‘ich gipotezasi shundan iboratki, “normativ asos, faktik tekshiruv, epistemik inklyuziya” uchligining unsurlari bir-biriga tashqi cheklov emas,

o‘zaro legitimlashtiruvchi shart sifatida qaralganda adolatning normativ mazmuni chuqurroq ochiladi. Bunday pozitsiya monistik yondashuvdan farq qiladi: u adolatni yagona maksimal qiymat bilan o‘lchamaydi. Aksincha, tamoyillar o‘rtasida lexik ustuvorlik o‘rnatishdan oldin ularning ijtimoiy vazifasi, zarar xavfi va institutsional amalga oshish shartlari tahlil qilinadi.

Maqolaning nazariy pozitsiyasi relatsion va institutsional yondashuvlarni birlashtiradi. Relatsion nuqtai nazar jamiyat a’zolarining maqomi va o‘zaro munosabat sifatini markazga qo‘ysa, institutsional yondashuv ushbu maqomni amalda ta’minlaydigan qoidalar, protseduralar va javobgarlik mexanizmlarini tahlil qiladi. Shu bois natijalar empirik eksperiment natijalari sifatida emas, tekshiriladigan konseptual tezislar va normativ mezonlar sifatida taqdim etiladi. Bu chegarani aniq belgilash falsafiy maqolada metodologik halollik uchun muhimdir.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi uch yo‘nalishda ifodalanadi: birinchidan, adolat mezonlari uch turdagi epistemik tekshiruvdan o‘tkaziladigan model taklif qilindi; ikkinchidan, jamoatchilik tasavvuri normativ mezon emas, epistemik signal va tanqid manbai sifatida qayta talqin qilindi; uchinchidan, epistemik inklyuziya ijtimoiy adolatning protsessual sharti sifatida asoslandi. Ushbu yangiliklar umumiy nazariy tizimni yaratishga da’vo qilmaydi; ular mavzuni tahlil qilish uchun aniqroq kategoriyalar va baholash savollarini beradi. Shuning uchun maqolaning konseptual modeli keyingi empirik tadqiqotlar, siyosat tahlili va qiyosiy falsafiy izlanishlar uchun gipotezalar ishlab chiqish vositasi sifatida qaraladi.

Materiallar va metodlar. Tadqiqot nazariy-konseptual xarakterga ega. Manbalarni saralashda uch mezon qo‘llandi: mavzuga bevosita aloqadorlik, normativ argumentning aniqligi va maqola muammosining kamida bitta asosiy kategoriyasini konseptual yoritishi. Bibliografik korpus ma’lumotlarni statistik reprezentativlik uchun emas, nazariy pozitsiyalarni qiyoslash uchun ishlatildi.

Dialektik metod qarama-qarshi ko‘rinadigan normativ talablarning ichki bog‘lanishini aniqlash uchun qo‘llandi. Bu metod ziddiyatni bartaraf etiladigan xato emas, tushunchaning

rivojlanish manbai sifatida ko‘radi. Tahlilda har bir prinsipning ijobiy funksiyasi bilan birga uning mutlaqlashtirilganda keltirib chiqarishi mumkin bo‘lgan normativ xavfi ko‘rsatildi. Natijada sintez mexanik o‘rtacha emas, tamoyillarning funksional chegaralarini qayta belgilash sifatida tushunildi.

Konseptual tahlil asosiy terminlarning ma’no diapazonini ajratish, ularni o‘zaro chalkashtiruvchi ekvivalentliklardan saqlash va operatsional savollarga aylantirishga xizmat qildi. Qiyosiy metod turli ilmiy an’analardagi argumentlarni bir xil muammo maydonida solishtirish imkonini berdi. Aksiologik tahlil esa qaror yoki institutning faqat samaradorligini emas, uning qadr-qimmat, erkinlik, tenglik, ishtirok va javobgarlikka ta’sirini baholash uchun ishlatildi.

Refleksiv muvozanat prinsipi umumiy normativ tezislar, konkret misollar va qarshi dalillar o‘rtasida qayta aloqa yaratish uchun qabul qilindi. Biror umumiy prinsip intuitiv jihatdan maqbul bo‘lsa-da, u izchil ravishda nomutanosib yoki kamsituvchi natija bersa, prinsipning qo‘llanish sohasi qayta ko‘rib chiqildi. Aksincha, faqat bir martalik noqulay oqibat universal normadan voz kechish uchun yetarli asos deb olinmadi. Ushbu usul normativ xulosalarni dogmatik hukmdan ko‘ra tuzatilishi mumkin bo‘lgan ilmiy pozitsiya sifatida shakllantirish imkonini beradi.

Tadqiqotning cheklovi shundaki, u yangi so‘rovnoma yoki eksperimental ma’lumot ishlab chiqarmaydi. Shu sababli maqolada taklif qilinadigan mezonlar “isbotlangan empirik qonuniyatlar” deb emas, manbalar va konseptual argumentlardan kelib chiqadigan nazariy natijalar deb talqin qilinadi. Mazkur chegaralash natijalarning ilmiy tekshiriluvchanligini oshiradi: keyingi tadqiqotlarda ularni indikatorlarga aylantirish, turli institutlar bo‘yicha o‘lchash va qiyoslash mumkin.

Natijalar. Ijtimoiy adolat mezonining kuchi uning axloqiy jozibasida emas, qanday bilimga tayanishi va qarshi dalillarni qanday qayta ishlashida ham namoyon bo‘ladi. Bu tezis normativ idealni alohida, o‘z-o‘zidan yetarli prinsip sifatida emas, balki ijtimoiy voqelik va jamoatchilik tasavvuri bilan o‘zaro shartlangan munosabat sifatida talqin qilishni talab etadi. Falsafiy jihatdan masala ‘qaysi qadriyat ustun?’ degan soddalashtirilgan savolga

emas, qadriyatlar bir-birining legitim chegarasini qanday belgilashi masalasiga borib taqaladi. Shu sababli normativ mezon real ijtimoiy sharoit, institutlarning imkoniyati va shaxsning subyektlik maqomi bilan bir vaqtda tekshirilishi kerak. [1, p. 198–203]

Normativ ideal real voqelikni tanqid qilish uchun zarur masofa yaratadi, biroq faktlardan butunlay uzilgan ideal siyosiy va ijtimoiy oqibatlarni ko‘rmaydigan abstraksiyaga aylanishi mumkin. Mazkur holatning dialektik tabiati shundaki, bir tomondan, normativ ideal demokratik tartibning legitim maqsadi sifatida namoyon bo‘ladi, ikkinchi tomondan esa uni mutlaqlashtirish ijtimoiy voqelikning mazmunini toraytirishi mumkin. Demak, adolatli yechim qarama-qarshi talablarning mexanik murosasi emas, balki ularni yangi institutsional sifat darajasida uyg‘unlashtirishdir. Bunday yondashuv nazariy modelni abstrakt idealizmga tushib qolishdan saqlaydi va uni ijtimoiy amaliyotga tatbiq etish imkonini kengaytiradi. [2, p. 176–179]

Jamoatchilik tasavvuri adolatning tayyor o‘lchovi emas, lekin u fuqarolarning tajribaviy bilimi va institutsional munosabatlarni qanday idrok etayotganini ko‘rsatuvchi muhim epistemik manbadir. Bu yerda asosiy metodologik xato natija tengligini imkoniyat tengligi bilan aynanlashtirish yoki aksincha, formal imkoniyatni real erkinlik deb qabul qilishdan iborat. Normativ idealning mazmuni shaxs mavjud resurslardan foydalana olish qobiliyati, qarorlarning ochiqligi va institutlar tomonidan keltiriladigan nomutanosib zararlarni kamaytirish bilan bog‘langandagina to‘liq ochiladi. Shu nuqtai nazardan, adolat mezoni statik taqsimot emas, balki imkoniyatlar ishlab chiqariladigan ijtimoiy mexanizmlarning sifatini ham baholaydi. [3, p. 80–88]

Epistemik adolatsizlik ayrim guruhlarning guvohligi kamroq ishonchli deb baholanishi yoki ularning tajribasini ifodalash uchun konseptual resurslar yetishmasligida namoyon bo‘ladi. Nazariy jihatdan bu fikr adolatni faqat ne’matlar miqdori bilan o‘lchash yetarli emasligini ko‘rsatadi. Adolat institutsional jarayonlarning qanday tashkil etilgani, qaror kimning ovozini hisobga olgani, javobgarlik qanday taqsimlangani va jamoatchilik tasavvuri qanday himoyalangani bilan ham belgilanadi. Shunday qilib, tadqiqotda natijaviy, protsessual va munosabatli adolat o‘zaro to‘ldiruvchi uch qatlam sifatida qaraladi; ularning

biridagi nuqson qolgan ikki qatlamdagi legitimlikni ham zaiflashtiradi. [4, p. 7–31]

Adolat mezonlari ekspert bilimini kundalik tajribaga qarshi qo‘ymasdan, turli bilim shakllarining kompetensiya chegaralarini aniqlashi kerak. Ushbu xulosani demokratiyaning transformatsion tabiati bilan bog‘laganda, institutlar tayyor va o‘zgarmas tuzilma emas, balki jamoaviy tajriba orqali doimiy qayta legitimlashtiriladigan normativ mexanizm ekanligi ko‘rinadi. Shaxsning ijtimoiy pozitsiyasi, guruhlararo tafovut va tarixiy meros ijtimoiy voqelikni turlicha idrok etishga olib kelishi mumkin. Shuning uchun adolat siyosati faqat universal qoidani e’lon qilish bilan cheklanmasdan, ushbu qoidaning turli ijtimoiy holatlardagi real oqibatlarini refleksiv baholashi lozim. [5, p. 141–158]

1-jadval.

“normativ asos, faktik tekshiruv, epistemik inklyuziya” uchligining tahliliy mezonlari

O‘lchov	Falsafiy mazmun	Normativ mezon	Institutsional ko‘rinish
Normativ asoslanganlik	Adolat mezonining mantiqiy va axloqiy dalillanganligi	Ichki izchillik va universallashtirish imkoniyati	Prinsip va normativ argument
Faktik moslik	Mezonning real ijtimoiy sharoitni xato tasvirlamasligi	Empirik dalil va kontekstga sezgirlik	Ijtimoiy ma’lumot va tajriba
Epistemik inklyuziya	Ta’sir ko‘rgan guruhlarning tajribaviy bilimini tan olish	Ovozning teng eshitilishi va epistemik zararlarni kamaytirish	Ishtirokchi bilim va deliberatsiya
Refleksiv tekshiruv	Mezonlarni yangi dalil va qarshi misollar asosida qayta ko‘rish	Xatoni tan olish va tuzatish imkoniyati	Ochiq ekspertiza va qayta asoslash

Gnoseologik asoslashda fakt va qadriyat mutlaq ajratilmaydi: qaysi faktni ahamiyatli deb tanlashning o‘zi ma’lum normativ nuqtai nazarga bog‘liq bo‘ladi. Natijada normativ ideal, ijtimoiy voqelik va jamoatchilik tasavvuri o‘rtasidagi munosabat ‘nol yig‘indili’ raqobat sifatida emas, o‘zaro mustahkamlovchi normativ arxitektura sifatida talqin qilinadi. Bir tamoyilning barqarorligi boshqasining inkoriga emas, uning institutsional kafolatiga bog‘liq. Mazkur qarash davlat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni paternalistik sxemadan chiqarib, huquq, javobgarlik, ishtirok va hisobdorlikning bir butun tizimiga aylantirishga

imkon beradi; aynan shu holat “normativ asos, faktik tekshiruv, epistemik inklyuziya” uchligining konseptual asosini tashkil qiladi. [6, p. 209–236]

Refleksiv muvozanat usuli umumiy prinsiplar, aniq hukmlar va yangi dalillarni bir-biriga moslashtirish orqali adolat nazariyasining xatoga ochiqligini ta’minlaydi. Bu tezis normativ idealni alohida, o‘z-o‘zidan yetarli prinsip sifatida emas, balki ijtimoiy voqelik va jamoatchilik tasavvuri bilan o‘zaro shartlangan munosabat sifatida talqin qilishni talab etadi. Falsafiy jihatdan masala ‘qaysi qadriyat ustun?’ degan soddalashtirilgan savolga emas, qadriyatlar bir-birining legitim chegarasini qanday belgilashi masalasiga borib taqaladi. Shu sababli normativ mezon real ijtimoiy sharoit, institutlarning imkoniyati va shaxsning subyektlik maqomi bilan bir vaqtda tekshirilishi kerak. [7, p. 114–131]

Jamoatchilik fikrining ko‘pchilik pozitsiyasi bo‘lishi uning avtomatik ravishda adolatli ekanini anglatmaydi; tasavvurlar stereotip, manfaat va axborot assimetriyasi ta’sirida shakllanishi mumkin. Mazkur holatning dialektik tabiati shundaki, bir tomondan, normativ ideal demokratik tartibning legitim maqsadi sifatida namoyon bo‘ladi, ikkinchi tomondan esa uni mutlaqlashtirish ijtimoiy voqelikning mazmunini toraytirishi mumkin. Demak, adolatli yechim qarama-qarshi talablarning mexanik murosasi emas, balki ularni yangi institutsional sifat darajasida uyg‘unlashtirishdir. Bunday yondashuv nazariy modelni abstrakt idealizmga tushib qolishdan saqlaydi va uni ijtimoiy amaliyotga tatbiq etish imkonini kengaytiradi. [8, p. 621–635]

Shu bilan birga, normativ nazariyaning jamoatchilik tajribasini mensimasligi epistemik paternalizmni kuchaytirib, adolat mezonining legitimligini pasaytiradi. Bu yerda asosiy metodologik xato natija tengligini imkoniyat tengligi bilan aynanlashtirish yoki aksincha, formal imkoniyatni real erkinlik deb qabul qilishdan iborat. Normativ idealning mazmuni shaxs mavjud resurslardan foydalana olish qobiliyati, qarorlarning ochiqligi va institutlar tomonidan keltiriladigan nomutanosib zararlarni kamaytirish bilan bog‘langandagina to‘liq ochiladi. Shu nuqtai nazardan, adolat mezoni statik taqsimot emas, balki imkoniyatlar ishlab chiqariladigan ijtimoiy mexanizmlarning sifatini ham baholaydi. [1, p. 198–203]

Adolat haqidagi bilimning institutsional sifati dalilga ochiqlik, manbalar xilma-xilligi,

tushuntirish majburiyati va xatoni tuzatish protseduralari bilan belgilanadi. Nazariy jihatdan bu fikr adolatni faqat ne’matlar miqdori bilan o‘lchash yetarli emasligini ko‘rsatadi. Adolat institutsional jarayonlarning qanday tashkil etilgani, qaror kimning ovozini hisobga olgani, javobgarlik qanday taqsimlangani va jamoatchilik tasavvuri qanday himoyalangani bilan ham belgilanadi. Shunday qilib, tadqiqotda natijaviy, protsessual va munosabatli adolat o‘zaro to‘ldiruvchi uch qatlam sifatida qaraladi; ularning biridagi nuqson qolgan ikki qatlamdagi legitimlikni ham zaiflashtiradi. [2, p. 176–179]

Muhokama. Olingan natijalar ijtimoiy adolat mezonlarini gnoseologik asoslashni bir o‘lchovli formulaga tushirish qiyinligini ko‘rsatadi. O‘zbek manbalaridagi milliy transformatsiya, adolat va qadriyatlar konteksti [1; 2] ushbu mavzuning jamiyatning konkret tarixiy tajribasidan uzilmasligini ta’kidlaydi. Rus ilmiy adabiyotidagi konseptual va institutsional tahlillar [3; 4] esa prinsiplarning huquqiy hamda ijtimoiy ifodasini aniqlashtiradi. Xorijiy tadqiqotlar [5–8] muammoning universal normativ qirralarini ochib beradi. Ularni bir modelga keltirish nazariy farqlarni yo‘qotmaydi, aksincha qaysi darajada umumlashtirish mumkinligini ko‘rsatadi.

Muhokamaning birinchi muhim natijasi shuki, normativ idealni mutlaq ustuvor qiymat sifatida ko‘rish ijtimoiy voqelik yoki jamoatchilik tasavvurining legitim talablarini ko‘rinmas qilishi mumkin. Biroq bundan qadriyatlar orasida hech qanday tartib yo‘q degan relativistik xulosa kelib chiqmaydi. Taklif qilinayotgan modelda inson qadr-qimmatiga zarar, asoslanmagan kamsitish, ovozni tizimli ravishda chetlatish va javobgarlikdan qochish kabi holatlar normativ “qizil chiziqlar” vazifasini bajaradi. Demak, muvozanat har qanday kompromissni oqlash emas, murosa qilish mumkin bo‘lmagan minimal chegaralarni ham belgilashdir.

Ikkinchi natija institutsional vositachilikka taalluqlidir. Falsafiy prinsip real siyosatga bevosita ko‘chirilmaydi; u mezon, protsedura, indikator va javobgarlik tizimlari orqali institutsional shaklga kiradi. Shu bosqichda semantik yo‘qotish xavfi paydo bo‘ladi: masalan, keng ma’nodagi ijtimoiy voqelik faqat bitta statistik ko‘rsatkichga aylantirilsa, uning munosabatli yoki aksiologik mazmuni kamayadi. Shuning uchun

operatsionallashtirish falsafiy tushunchani “o‘lchab bo‘ladigan narsa”ga qisqartirish emas, uning turli qirralarini bir nechta indikator orqali ifodalash jarayoni sifatida tushunilishi zarur.

Uchinchi natija demokratik legitimlik bilan bog‘liq. “normativ asos, faktik tekshiruv, epistemik inklyuziya” uchligi fuqarolarning institutlarni baholashida faqat yakuniy manfaat emas, protsedura, tushuntirish, hurmat va ishtirok ham muhimligini nazarda tutadi. Bu holat jamoatchilik bilan aloqani PR vazifasidan normativ hisobdorlik vazifasiga aylantiradi. Institut qaror sababini ochiqlashi, ta’sir ko‘rgan guruhlarning dalillarini qabul qilishi va jiddiy xato aniqlansa tuzatish mexanizmini ishga tushirishi kerak. Bunday refleksivlik zaiflik emas, transformatsion demokratiyada legitimlikni doimiy ravishda qayta ishlab chiqarish usulidir.

Konseptual ziddiyatlar nazariyaning zaifligi emas, balki yashirin taxminlarni aniqlash va mezonlarni aniqlashtirish imkonini beruvchi epistemik resurs bo‘lishi mumkin. Ushbu xulosani demokratiyaning transformatsion tabiati bilan bog‘laganda, institutlar tayyor va o‘zgarmas tuzilma emas, balki jamoaviy tajriba orqali doimiy qayta legitimlashtiriladigan normativ mexanizm ekanligi ko‘rinadi. Shaxsning ijtimoiy pozitsiyasi, guruhlararo tafovut va tarixiy meros ijtimoiy voqelikni turlicha idrok etishga olib kelishi mumkin. Shuning uchun adolat siyosati faqat universal qoidani e’lon qilish bilan cheklanmasdan, ushbu qoidaning turli ijtimoiy holatlardagi real oqibatlarini refleksiv baholashi lozim. [7, p. 114–131]

Gnoseologik yondashuv ijtimoiy adolatni faqat “to‘g‘ri taqsimot” masalasidan chiqarib, “adolat haqida kim biladi, qanday biladi va kimning bilimi e’tirof etiladi?” savollariga kengaytiradi. Natijada normativ ideal, ijtimoiy voqelik va jamoatchilik tasavvuri o‘rtasidagi munosabat ‘nol yig‘indili’ raqobat sifatida emas, o‘zaro mustahkamlovchi normativ arxitektura sifatida talqin qilinadi. Bir tamoyilning barqarorligi boshqasining inkoriga emas, uning institutsional kafolatiga bog‘liq. Mazkur qarash davlat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni paternalistik sxemadan chiqarib, huquq, javobgarlik, ishtirok va hisobdorlikning bir butun tizimiga aylantirishga imkon beradi; aynan shu holat “normativ

asos, faktik tekshiruv, epistemik inklyuziya” uchligining konseptual asosini tashkil qiladi. [8, p. 621–635]

Taklif qilinayotgan yondashuvni amaliy siyosat tahliliga tatbiq etishda kamida uch bosqichni ajratish mumkin. Birinchi bosqichda qarorning bevosita maqsadi va foyda oluvchi guruhlar aniqlanadi. Ikkinchi bosqichda yashirin xarajatlar, cheklangan imkoniyatlar va normativ zararlar tahlil qilinadi. Uchinchi bosqichda qarorning normativ ideal, ijtimoiy voqelik va jamoatchilik tasavvuriga ta’siri bir-biridan ajratilmay, o‘zaro bog‘liq indikatorlar orqali baholanadi. Ushbu usul “samarador, demak adolatli” yoki “teng, demak adolatli” kabi qisqa xulosalarning oldini oladi.

Maqola doirasida uchta amaliy tavsiya shakllantirildi: 1) ekspert xulosalarida ta’sir ko‘rgan guruhlarning tajribaviy bilimini alohida manba sifatida qayd etish; 2) adolat indikatorlarini faktik natija va idrok etilgan adolat ko‘rsatkichlari bilan birgalikda tahlil qilish; 3) qaror mezonlarini muntazam ravishda ochiq qarshi dalillar asosida qayta ko‘rib chiqish. Ushbu tavsiyalar tayyor ma’muriy reglament emas; ular konkret soha va institutga moslashtirilishi lozim bo‘lgan normativ dizayn prinsiplari hisoblanadi. Ularning afzalligi shundaki, ular siyosiy qarorni faqat natija bilan emas, qaror ishlab chiqilgan epistemik va protsessual muhit bilan ham baholashga undaydi.

Xulosa. Tadqiqot natijasida ijtimoiy adolat mezonlarini gnoseologik asoslash alohida kategoriyalar yig‘indisi emas, “normativ asos, faktik tekshiruv, epistemik inklyuziya” uchligi doirasida o‘zaro bog‘langan normativ tizim sifatida asoslandi. Adolat mezonlari uch turdagi epistemik tekshiruvdan o‘tkaziladigan model taklif qilindi. Bu xulosa nazariy tahlilda monistik mezondan ko‘p o‘lchovli baholash tizimiga o‘tish zarurligini ko‘rsatadi. Jamoatchilik tasavvuri normativ mezon emas, epistemik signal va tanqid manbai sifatida qayta talqin qilindi. Shuning uchun institutlarning sifati faqat formal vakolat yoki yakuniy ko‘rsatkichlar bilan emas, protsessual va munosabatli mezonlar bilan ham baholanishi lozim. Epistemik inklyuziya ijtimoiy adolatning protsessual sharti sifatida asoslandi. Ushbu mezonlar keyingi empirik tadqiqotlarda so‘rov, ekspert bahosi yoki qiyosiy indekslar orqali operatsionallashtirilishi mumkin. Tadqiqotning chegarasi uning nazariy-konseptual

tabiatidir. Shu bois taqdim etilgan model universal empirik qonun sifatida emas, yangi dalillar bilan sinovdan o‘tkazilishi va zarur bo‘lsa tuzatilishi lozim bo‘lgan normativ-analitik konstruksiya sifatida qabul qilinadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Aripova Z. Sharq falsafasida ijtimoiy adolat tamoyillari: Forobiyning falsafiy merosi misolida // Actual Problems of Humanities and Social Sciences. 2025. Vol. 5, No. 10. p. 198–203. DOI: 10.47390/SPR1342V5I10Y2025N34.

2. Nosirxo‘jayeva G. Forobiy asarlarida adolat va ma’naviy yuksalish muammolari // Actual Problems of Humanities and Social Sciences. 2025. Vol. 5, No. 2. p. 176–179. DOI: 10.47390/SPR1342V5I2Y2025N25.

3. Смирнова А.Ю. Диагностика справедливости в организации: теоретические основания и методологические подходы // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Философия. Психология. Педагогика. 2020. Т. 20, № 1. p. 80–88. DOI: 10.18500/1819-7671-2020-20-1-80-88.

4. Гуторов В.А., Соболев В.А., Ширинянц А.А. Концепция справедливого общества А.М. Ковалева: философско-политический анализ // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. 2023. № 1(3). p. 7–31. DOI: 10.55959/MSU0868-4871-12-2023-1-3-7-31.

5. Giladi P. Epistemic Injustice: A Role for Recognition? // Philosophy & Social Criticism. 2018. Vol. 44, No. 2. p. 141–158. DOI: 10.1177/0191453717707237.

6. Thomas A. Should Epistemic Injustices Be Redressed by the ‘Corrective Virtues’? // Justice: The One and the Many. Oxford University Press, 2018. p. 209–236. DOI: 10.1093/oso/9780190631741.003.0009.

7. Byskov M.F. What Makes Epistemic Injustice an “Injustice”? // Journal of Social Philosophy. 2021. Vol. 52, No. 1. p. 114–131. DOI: 10.1111/josp.12348.

8. Samaržija H., Cerovac I. The Institutional Preconditions of Epistemic Justice // Social Epistemology. 2021. Vol. 35, No. 6. p. 621–635. DOI: 10.1080/02691728.2021.1919238.